

KRISTÁLYTANI ALAPISMERETEK

ANYAGTUDOMÁNY ÉS
TECHNOLÓGIA TANSZÉK
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

Elektronikai technológia és anyagismeret – VIETAB00

Kristálytan

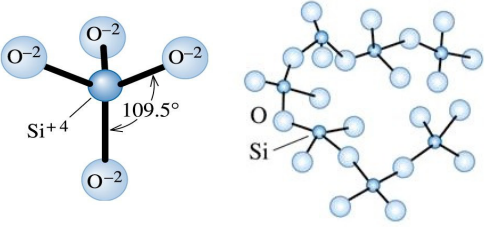

AZ ATOMOK ELRENDEZŐDÉSE

- Rövid távú rend (amorf anyagok)

Kristálytan 2/40

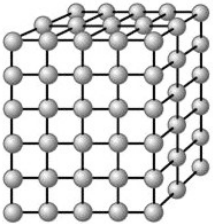

AZ ATOMOK ELRENDEZŐDÉSE

- Hosszú távú rend (kristályok)
- Az atomok elhelyezkedését jól definiált transzlációval írhatjuk le, azaz egy olyan vektorral, amely a koordináta-rendszer origójából az atomra mutat.

Kristálytan 3/40

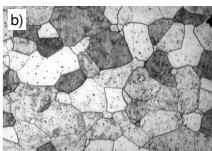
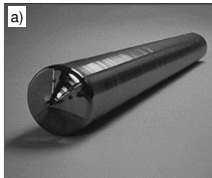

Ideális rács

KRISTÁLYTANI ALAPISMERETEK

KRISTÁLYOK

(a) egykristály, (b) polikristály

folyadékkristály

Kristálytan

4/40

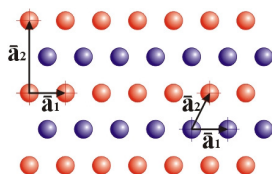

TRANZLÁCIÓ

A rácspontok helyét a translációs egyenlet határozza meg. Két dimenzióban:

$$\vec{r} = m\vec{a}_1 + n\vec{a}_2$$

$m; n$: egész
 $\vec{r}$: translációs vektor
 $\vec{a}_1; \vec{a}_2$: bázis vektorok

A koordinátarendszer középpontja tetszőlegesen megválasztható. A bázisvektorok határozzák meg a koordinátatengelyeket. A translációs vektor az origóból egy rácspontba mutat.

Kristálytan

5/40

KRISTÁLYRÁCS

Három dimenzióban: $\vec{r} = m\vec{a}_1 + n\vec{a}_2 + p\vec{a}_3$

Primitív cella: a bázisvektorok által kifeszített térfogatelem. Csak a sarkain tartalmaz atomot, összesen egy atom található benne.

Összetett rács: egyszerűbb geometriai leírás, több atomot tartalmaz.

Az összes rács besorolható a hét primitív rácsstípus egyikébe.

Kristálytan

6/40

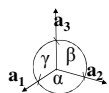

Ideális rács

KRISTÁLYTANI ALAPISMERETEK

KÖBÖS RÁCS

- $a_1 = a_2 = a_3$
- $\alpha = \beta = \gamma = 90^\circ$
- P_0

a_1 , a_2 és a_3 a bázisvektorok hossza,
 α , β és γ a bázisvektorok közötti szög

Kristálytan

7/40

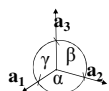

TETRAGONÁLIS RÁCS

- $a_1 = a_2 \neq a_3$
- $\alpha = \beta = \gamma = 90^\circ$
- In, Sn (ha $T > 13^\circ$)

a_1 , a_2 és a_3 a bázisvektorok hossza,
 α , β és γ a bázisvektorok közötti szög

Kristálytan

8/40

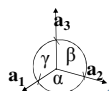

ORTOROMBOS RÁCS

- $a_1 \neq a_2 \neq a_3$
- $\alpha = \beta = \gamma = 90^\circ$
- Ga, U

a_1 , a_2 és a_3 a bázisvektorok hossza,
 α , β és γ a bázisvektorok közötti szög

Kristálytan

9/40

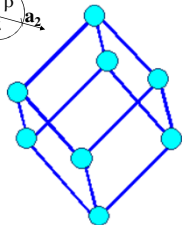
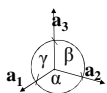

Ideális rács

KRISTÁLYTANI ALAPISMERETEK

ROMBOÉDERES RÁCS

- $a_1 = a_2 = a_3$
- $\alpha \neq 90^\circ, \beta \neq 90^\circ, \gamma \neq 90^\circ$
- Hg, Bi, As

a_1, a_2 és a_3 a bázisvektorok hossza,
 α, β és γ a bázisvektorok közötti szög

Kristálytan

10/40

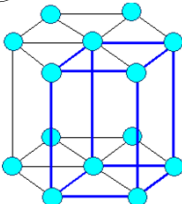
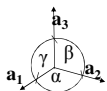

HEXAGONÁLIS RÁCS

- $a_1 = a_2 \neq a_3$
- $\alpha = \beta = 90^\circ, \gamma = 120^\circ$
- Cd, Mg, Zn, grafit

a_1, a_2 és a_3 a bázisvektorok hossza,
 α, β és γ a bázisvektorok közötti szög

Kristálytan

11/40

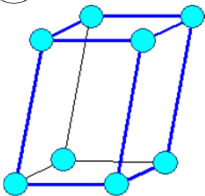
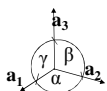

MONOKLIN RÁCS

- $a_1 \neq a_2 \neq a_3$
- $\alpha \neq 90^\circ, \beta \neq 90^\circ, \gamma = 90^\circ$
- kén

a_1, a_2 és a_3 a bázisvektorok hossza,
 α, β és γ a bázisvektorok közötti szög

Kristálytan

12/40

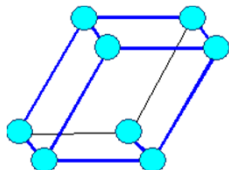
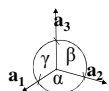

Ideális rács

KRISTÁLYTANI ALAPISMERETEK

TRIKLIN RÁCS

- $a_1 \neq a_2 \neq a_3$
- $\alpha \neq 90^\circ, \beta \neq 90^\circ, \gamma \neq 90^\circ$
- Se, Te

a_1, a_2 és a_3 a bázisvektorok hossza,
 α, β és γ a bázisvektorok közötti szög

Kristálytan

13/40

BRAVAIS-RÁCSOK

Köbös

P

I

F

p.k, t.k.k, f.k.k

Tetragonális

P

I

Ortorombos

P

I

F

C

Hexagonális

P

I

P

Romboéderez

Monoklin

P

C

Triklin

P

P - Primitive (egyszerű)
I - Body centered (térben középpontos)
F - Face centered (felületen középpontos)
C - Side centered (oldallapon középpontos)

Kristálytan

14/40

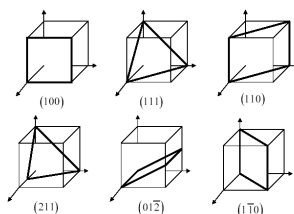

MILLER-INDEXEK

A Miller-indexek a kristályrácsban lévő irányokat és síkokat definiáló számhármassok.

Kristálytan

15/40

Ideális rács

KRISTÁLYTANI ALAPISMERETEK

IRÁNYOK MILLER-INDEXEI

A koordinátatengelyeket normalizáljuk, azaz minden rajtuk mért távolságot elosztjuk az adott koordinátatengelyt definiáló bázisvektor hosszával. Így dimenzió nélküli számokkal tudjuk megadni az egyes pontok koordinátáit a térben.

Egy irány Miller-indexeit úgy határozzuk meg, hogy az irányban definiálunk egy vektort, amelynek végpontjai koordinátaiból tagonként levonjuk a kiindulási pont koordinátáit

Kristálytan

16/40

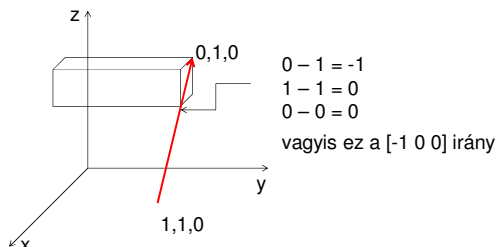

IRÁNYOK MILLER-INDEXEI

Kristálytan

17/40

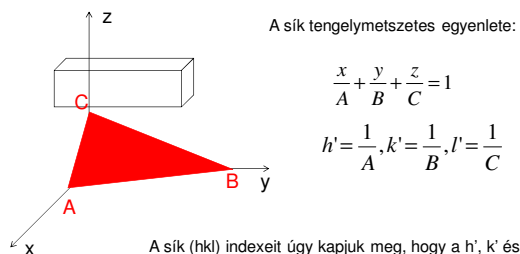

SÍKOK MILLER-INDEXEI

A sík (hkl) indexeit úgy kapjuk meg, hogy a h' , k' és l' számokat beszorozzuk egy alkalmas számmal úgy, hogy egész értéket vegyenek fel.

Kristálytan

18/40

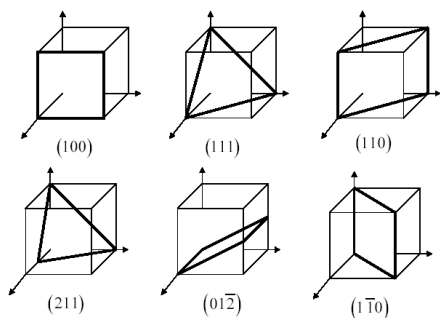

Ideális rács

KRISTÁLYTANI ALAPISMERETEK

SÍKOK MILLER-INDEXEI - PÉLDÁK

Kristálytan

19/40

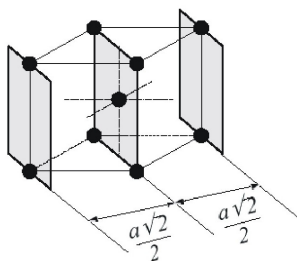

RÁCSSÍKOK KÖZÖTTI TÁVOLSÁG

$$d = \frac{a}{\sqrt{h^2 + k^2 + l^2}}$$

TKK $(\bar{1}10)$

$$d_{\bar{1}10} = \frac{a}{\sqrt{2}} = \frac{a\sqrt{2}}{2}$$

Kristálytan

20/40

KÖBÖS RÁCSOKRA

$$[hkl] \perp (hkl) !!!$$

azaz egy adott (hkl) Miller-indexekkel jellemzett sík normálisa az ugyanazzal a számhármassal jellemzett [hkl] irány.

Kristálytan

21/40

Ideális rács

KRISTÁLYTANI ALAPISMERETEK

SÍKOK SZÖGE KÖBÖS RENDSZERBEN

Két sík által bezárt szög:

mivel

$$(h_1 k_1 l_1) \perp [h_1 k_1 l_1] \text{ és } (h_2 k_2 l_2) \perp [h_2 k_2 l_2],$$

valamint

$$\vec{r}_1 \cdot \vec{r}_2 = |\vec{r}_1| \cdot |\vec{r}_2| \cos \varphi,$$

$$\cos \varphi = \frac{\vec{r}_1 \cdot \vec{r}_2}{|\vec{r}_1| \cdot |\vec{r}_2|} = \frac{h_1 \cdot h_2 + k_1 \cdot k_2 + l_1 \cdot l_2}{\sqrt{h_1^2 + k_1^2 + l_1^2} \cdot \sqrt{h_2^2 + k_2^2 + l_2^2}}$$

Kristálytan

22/40

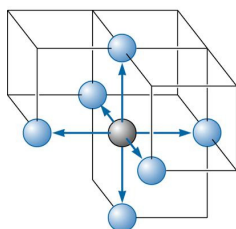
KRISTÁLYTANI ADATOK

- koordinációs szám (legközelebbi szomszédok száma)
- atomok száma az elemi cellában
- atomátmérő (rácsállandó)
- térkitöltési tényező (APF)
- legnagyobb rácshézag (nagyság, hely)
- legszorosabb illeszkedésű irány, sík
- síkbeli kitöltési tényező (PD)
- iránymenti kitöltési tényező (LD)

Kristálytan

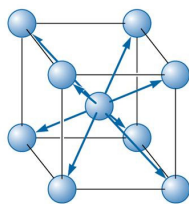
23/40

KOORDINÁCIÓS SZÁM, PK, TTK

(a)

Primitív köbös

(b)

Térben középpontos köbös

Kristálytan

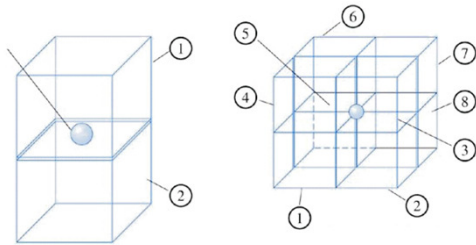
24/40

Ideális rács

KRISTÁLYTANI ALAPISMERETEK

ATOMOK SZÁMA AZ ELEMI CELLÁBAN

Ha egy atom n darab cellához tartozik, akkor egy cellához csak az atom $1/n$ -ed része tartozik

Kristálytan

25/40

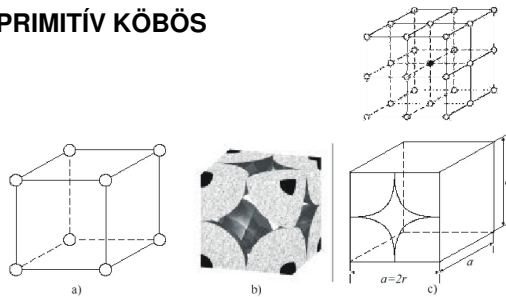

PRIMITÍV KÖBÖS

Rácstípus	Fémek	Koord. szám	Atomátmérő	Atomok száma	Térkitöltés	Legnagyobb üres rácshely	Legszorosabb illeszkedések
PK	Po	6	a	1	0,52	0,73 a középen	{100} <100>

Kristálytan

26/40

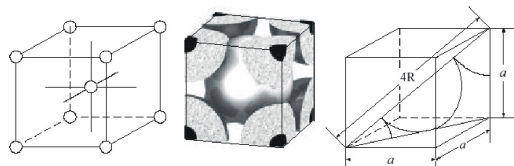

TÉRBEN KÖZÉPPONTOS KÖBÖS

Rácstípus	Fémek	Koord. szám	Atomátmérő	Atomok száma	Térkitöltés	Legnagyobb üres rácshely	Legszorosabb illeszkedések
TKK	Na, K, Cr, Mo, W, β Ti, α Fe	8	$\frac{\sqrt{3}}{2}a$	2	0,68	0,252 a $\frac{1}{2} \frac{1}{2} 0$	{110} <111>

Kismértékű alakíthatóság, oxidációs hajlam, gyenge vezetőképesség, rideg-képlékeny átmenet

Kristálytan

27/40

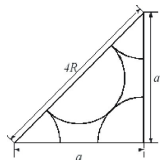
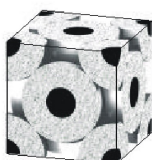
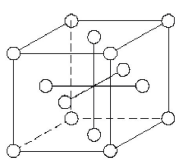

Ideális rács

KRISTÁLYTANI ALAPISMERETEK

FELÜLETEN KÖZÉPPONTOS KÖBÖS

Rácstípus	Fémek	Koord. szám	Atomátmérő	Atomok száma	Térkitöltés	Legnagyobb üres rácshely	Legszorosabb illeszkedések
FKK	Cu, Au, Ag, Pb, Ni, Pt, γ-Fe	12	$\frac{\sqrt{2}}{2}a$	4	0,74 Maximális!	0,293 a $\frac{1}{2}$ 0 0 $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{2}$	{111} <110>

Jól alakítható, kémiaiilag stabil, jó hő- és elektromos vezető

Kristálytan

28/40

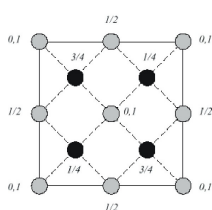
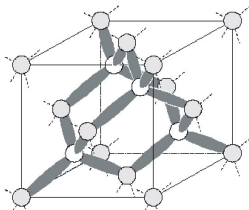

GYÉMÁNTRÁCS (SZFALERIT, WURZIT)

Rácstípus	Fémek	Koord. szám	Atomátmérő	Atomok száma	Térkitöltés	Legszorosabb illeszkedések
Gyémánt	C, Si, Ge, α-Sn	4	$\frac{\sqrt{3}}{4}a$	8	0,34	{111} <110> Nem érintik egymást!

Kristálytan

29/40

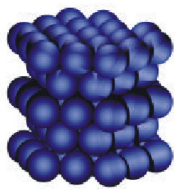
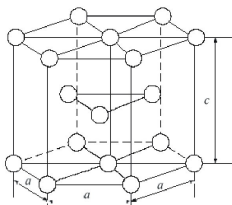

SZOROSAN PAKOLT HEXAGONÁLIS RÁCS

Rácstípus	Fémek	Koord. szám	Atomátmérő	Atomok száma	Térkitöltés	Legnagyobb üres rácshely	Legszorosabb illeszkedések
LIH	Be, Mg, Zn, Cd, α-Ti	12	$c/a=1,63$	6	0,74 Maximális!	0,235 a	{0001} <1120>

Kristálytan

30/40

Ideális rács